

बुकमार्क

‘महाशक्ती’च्या वास्तवाचा आस्वाद

डॉ. अनंत सरदेशमुख

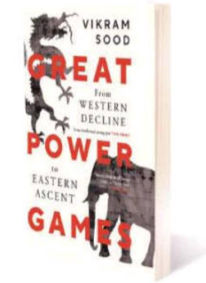
कवयित्री व उद्योगिक कार्यकर्ता
anant.sardeshmukh@gmail.com

विक्रम सुंद हे भारताचे गुनहेर होते आणि 'रिचर्ड अँड अर्नालिसिस विंग'चे (रॉ) प्रमुखही. त्यांचे 'ग्रेट पावर गेम्स: फ्रॉम वेस्टर्न डिकलाइन टु इस्टर्न असेंट' हे पुस्तक बदलत्या जागतिक भू-राजकीय परिस्थितीचे विश्लेषण करते. गुनहेर विभागातील कामाचा अनुभव आणि धोरणाविरुद्धीच्या त्यांच्या तीन दशकांच्या अनुभवावर आधारित हे पुस्तक एक महत्त्वाचा विश्व समर्थपणे वाचकांसमोर मांडते. युक्रेन युद्ध व २०२३मधील हमस हल्ल्यांचा समावेश करून पुस्तक तुलनेने ताच्या घडामोडीशी जोडण्यात आले आहे. जगातील राजकारणाचा पट सतत बदलत आहे. एकेकाळी त्यावर असलेले युरोप आणि अमेरिकेचे अधिराज्य उतरणाऱ्या लालले असून चीन या पटावर निर्माणच खेळवू म्हणून उभा राहताना दिसत आहे. त्या पाठवर्भूमीवर या स्थित्यंतरीची कारणमीमांसा जाणून घेऊ इच्छणाऱ्यांसाठी हे पुस्तक उपयुक्त ठरू शकते.

पाश्चात्य जगाचे नैतिक व संस्थात्मक अधिराज्य आता डाखळू लागले आहे असे सुद्धा स्पष्टपणे लिहिताना, 'ग्लोबल असेंट' या संकल्पनेवर उद्भव पाहून करतात. 'ग्लोबल असेंट' कधीच निष्ठापात्र नव्हती. ती नेहमीच स्वाधीन आणि सोवियटर् भूमिका घेणारी होती. माथेमे, विद्यापीठे, सांस्कृतिक- सामाजिक संस्थांचा वापर करून पाश्चात्य देश नेहमीच स्वतःचा हस्तक्षेप योग्य ठरत आले. अगदी भारतासारख्या देशांतही बड्या अमेरिकी कंपन्यांनी त्यांच्या सामाजिक न्यायांच्या माध्यमातून सामाजिकवाण्यांना नावाखाली प्रचंड पैसां ओतून अमेरिकी राज्य आणि उद्योगांमधील काम करून दिले आहे. एखादा देश पुनर्निर्माणाला नावाखाली उदबल करणे अमेरिकेसाठी अतिशय फायदेशीर ठरत आले आहे. हे त्या देशाच्या अनेक कृतीतून दिसते. अमेरिका, इराण युद्धामागेही अस्त्राच कारणाचे हे होत का, यावर विचार करण्यास लेखक वाचकांना भाग पाडतात. यूएसएड, सीआरए आणि संसदे अमेरिकी संसदे, उद्योग यंत्रणे अनेक कारनामे लेखक पुस्तकात नमूद करतात. वाचून कोणीही थक्क होईल, असाच त्या घटना आहेत.

पुस्तक 'माहिती युद्ध' आणि तंत्रज्ञानाच्या क्षेत्रातील स्पर्धेचा जागतिक पट आपल्यासमोर ठेवते. आजची ही लढाई केवळ भौगोलिक प्रदेशांपर्यंत सीमित राहिलेली नाही, तर सेमीकंडक्टर, कृत्रिम बुद्धिमत्ता, माहितीचे साक्षरभूत आणि दुर्मीळ खनिजे अशा अनेक स्तरावर ती लढली जाऊ लागली आहे, याची जाणीव पुस्तक करून देते. 'ग्रेट गेम' आता तंत्रज्ञानाच्या रणांगणावर खेळणा जात आहे, याचे भाव नवते. 'खनिज तेल, खनिजे, नैर्मीक वायू इत्यादी नैर्मीक संसाधनांवर चर्चेतून प्रारंभ करणे आणि त्यायोगे स्वतःच्या अर्थव्यवस्थेला बळकटते देत प्रगती साधणे हे प्रत्येक देशाचे उद्दिष्ट असल्याचे वाचून ओरिसित होते. अमेरिकी आणि सांस्कृतिक समाजातील गणराज्य संघ यातील शीतयुद्ध दुसऱ्या महायुद्धानंतर सुरू झाले आणि सुमारे ५० वर्षे-सांस्कृतिक गणराज्यांच्या विघटनापर्यंत- चालले. नंतर अमेरिकेने रशियाकडे जागतिक सत्तेतील एक वाटेकरी म्हणून पाहिलेच नाही आणि नंतरच्या काळात रशियाने अमेरिकेला त्याची जाणीव करून देण्याचा पदवीत प्रयत्न केला. जॉन केनेन हे या शीतयुद्धाचे प्रमुख धोरणकर्ते. यांचे टिझिंग आहे 'अमेरिकेचा संसारीक लालपणा' या संघ कच्चा मालाचे संरक्षण अमेरिकेने केलेले पाहिले. जरूरी पद्धती तर

भारताचे 'महाशक्ती' होण्याचे स्वाज्ञा पुरेसे नाही, तर त्यासाठी पाश्चात्य अधिराज्याचा उतरता काळ आणि पूर्व्या उदय या दोघांचा योग्य फायदा घेण्याची आवश्यकता असल्याचे सूचित करणाऱ्या पुस्तकाविषयी...

ग्रेट पावर गेम्स: फ्रॉम वेस्टर्न डिकलाइन टु इस्टर्न असेंट
लेखक- विक्रम सुद्धा
प्रकाशक- जगन्नाथ
पृष्ठे- ३३६, किंमत- ७९९ रु.

जबरदस्तीने म्हणजेच संघर्षात देशांच्या अंतर्गत कारभारात हस्तक्षेप करून किंवा त्यावर अतिक्रमण करूनही. आजच्या युक्रेन, रशिया युद्धात रशियाची प्रमुख भूमिका युरोपीय देशांनी या वादामुळे दूर राहणे, अशीच आहे. युक्रेन रशियाच्या हाताबाहेर गेला आणि युरोपीयन युनियनचा भाग झाला तर रशियासाठी तापदायक ठरू शकतो. त्याद्वारे अमेरिकी रशियाच्या उतरत्यावर पोहोचू शकते हे रशिया जाणून आहे आणि अमेरिकेला नेमके हेच हवे आहे. रशियावर खनिजे आणि तेल या संसाधनांचा मुद्दाही आचार.

सुद्धा यांच्या पुस्तकाच्या वाचनातून पडद्यामागील शक्तींचा खेळ उडताना अमेरिकेसारखी राउटे हेलेलेल्या सावज राहिलीत गुप्त कारवाया, प्रसिद्धी बुद्ध, ब्रामक राहिलीत आधारे त्या देशात कशी अशांतता निर्माण करतात, निवेदनयुद्ध पद्धतीने सत्तात घडवून आणतात आणि आर्थिक दबावाच्या माध्यमातून शक्ती कशी प्रगट करतात हे पुस्तकात अमेरिकेचे प्रसिद्ध मुसली हेन्री किस्किन यांचे म्हणून जे ओळखले जाते अशा-

'अमेरिकेचे शत्रू होणे खूप धोकायचे, परंतु अमेरिकेचे मित्र होणे प्राधान्यकारक आहे', या विधानाचा उल्लेख आहे आणि त्याचा प्रत्यक्षी पुस्तकातील उल्लेख आहे. या विधानाचा भाग अनेक दशकांपासून चर्चेत राहिला आहे आणि त्यामागे तो हा पांडकास्टमधील आहे. मुसली हेन्री, शीथीक चर्चा आणि प्रसंगावधानातील विश्लेषणामध्ये या मुद्दा वारंवार उपस्थित होतो.

अमेरिकेची हातमिळवणी करण्याचे परिणाम अनपेक्षित आणि काही वेळा अत्यंत विनाशकारी ठरल्याचा अनुभव अनेक देशांनी घेतला आहे. अमेरिकेची ही प्रतिमा त्यांच्या मैत्रीच्या पद्धतीवर प्रसन्नचिन्त उपस्थित करणारी आहे. त्या देशाने आपल्या मित्रराष्ट्रांना शब्द आणि शस्त्रांच्याची मदत तर दिली, पण दरवेळी अटळ निष्ठा दाखवली, असे नाही. जेव्हा राजकीय बोर फित्तात किंवा फायद्यापेक्षा नुकसानच मित्रांक होऊ लागते, तेव्हा अगदी जवळच्या मित्रांनाही त्या देशाने वायावर सोडल्याचे अनेक दाखले आहेत. व्हिएतनामपासून अफगाणिस्तानपर्यंत आणि मध्य पूर्वपासून आजच्या आशिया, इराणपर्यंत, अमेरिकेची मैत्री खरोखरच जीवपेणी अस्ते की या गुंतगुंतुनच्या जगात ती केवळ गैरसमज निर्माण करणारी वृत्ती असते, याचा शोध हे पुस्तक नक्कीच घेत. फॅक्टर जागतिक परिस्थितीकडे आणि प्रसंगावधाना प्रगती आणि धोकाकडे बघताना, सुद्धा आपल्या पुस्तकातून 'महाशक्ती होण्याचे स्वप्न पाहू नका, त्यासाठी कृती करा', असा स्पष्ट संदेश देतात.

भारताचे उद्दिष्ट सामाजिक, सामरिक स्वायत्तता, म्हणजे दृष्टीगोचर अतिनीमी जपणे हे असावे. पाश्चाती आघाडीत अडकून न पडता, बहुधावीर साहाय राखणे योग्य, असे मत सुद्धा मांडतात. आज या विषयातील बहुतेक तज्ञांचे असेच काहीही मत आहे. भारताचे सध्याचे ऑनग्राष्टीय योग्य हे आता केवळ नेहरूचे अलंकारावडी धोरण राहिलेले नाही; तर ते बहु-अलंकारावडी आणि धोरणात्मक स्वायत्तता अशा व्यावहारिक चौकटीत बसवण्यात आले आहे. कोणत्याही एका गटात सामील न होऊ स्वतंत्रपणे निर्माण घेण्याचे नेहरूचे मूळ तत्त्व भारतीने आजही चपलते आहे. मात्र, आज भारता आपल्या धोरणात्मक हितसंबंधांमधून जागतिक महासत्तेसंबंधित सक्रिय भागीदारी करतो. भारताच्या परराष्ट्र धोरणाचा हा प्रवास वैचारिक अंतराळाने सक्रिय आणि मुद्दावर आधारित सहभागाने झालेला बदल रसवंत आहे. नेहरूची सद्यःस्थितीची सुसंगत आहे. नेहरूचे धोरण शीतयुद्धाच्या काळात अमेरिकी आणि सोविएट युनियन ने दोन्ही गटांपासून सुरक्षित अंतर राखण्यावर केंद्रित होते. याउलट, सध्याचे धोरण परस्परांशी स्पर्धा करणाऱ्या देशांशी एकाच वेळी, मुद्दावर आधारित भागीदारी करण्यावर भर देते. शेवटच्या प्रकरणात सुद्धा नेहरू, १९६२चे युद्ध, नेहरूचे परराष्ट्र धोरण आणि आधोच्या सरकारांच्या कामगिरीकडे लक्षणीय घेतात.

सुद्धा भारतासमोर असलेल्या दोन आव्हानांचा उल्लेख करतात. चीन हा भारताचा मुद्दा शत्रू तर पाकिस्तान हा त्याचा प्रगतिशील आणि अमेरिकेकडील जवळीक करणारा आहे. भारताला सीमांवर कडकपणे प्रतिबंध घडवून घ्यावे लागेल. हिंद महासागरात उपस्थिती

वाढवणे गरजेचे आहे, असे सुद्धा यांचे मत दिसते. भारतीने आर्थिक व तांत्रिक साधनंमधील साध्य करून चीनवर कमी करून स्वदेशी उत्पादन वाढवणे गरजेचे आहे, असे मत मांडून भारतीने जागतिक स्तरावर आपला आवाज बुलंद करावा, अशी अपेक्षा लिहिलेले व्यक्त

केली आहे. त्यांचे विचार काही जागतिक विचारवंतांशी जुळतात, तर काहींशी त्यांचे मतभेदही असल्याचे जाणवते.

किशोर महबुबानी हे सिंगापूरचे भूराजकीय विभागातील तज्ञ आणि राजकीय मुलतज्ञ. त्यांच्या मते 'वेगारा काळ हा आशिया खंडाचा आहे हे मान्य, पण चीनच्या सशस्त्र भर दिला पाहिजे.' सुद्धा मात्र चीनच्या महत्त्वाकांक्षांकडे संशयाच्या दृष्टीने पाहताना, भारतीय वंशाचे प्रचक्र आणि राजकीय विश्लेषक फरीद इस्कारिया यांच्या मते 'राइज ऑफ द रेस्ट' - नवी शक्ती उदयास येत आहे. सुद्धा मात्र पश्चिमी संस्थांना पक्षपाती मानतात. 'ग्रेट पावर गेम्स' हे सुद्धा यांच्या 'अर्नालिसिस विंग' आणि 'अल्टिमेट गेम' नंतरचे तिसरे पुस्तक आहे.

या पुस्तकातून आपणही काही महत्त्वाच्या बाबी समोर येतात. अमेरिकेला अजूनच उतरतीकड लागणारा नाही. आज अमेरिकेकडे कॉर्पोरेट साधनंमध्य आणि तंत्रज्ञानातील मकीदारी प्रचंड प्रमाणात आहे. सुद्धा यांनी स्वित्स्वर् मांडले आहे की, पुन्हाइंडिया, मायक्रोसॉफ्ट, अँपल, अँड्रॉइड यांसारख्या बलाढ्य अमेरिकी तंत्रज्ञान कंपन्या प्रचंड प्रमाणात जागतिक, ऑर्बिटीक, तंत्रज्ञान सत्तेचा वापर करतात. या कंपन्या केवळ व्यावसायिक संस्था नसून, खऱ्या अर्थाने भू-राजकीय शक्ती झाल्या आहेत. भविष्यातील पायाभूत तंत्रज्ञान पूर्णपणे सिलिकॉन व्हॅलीमध्ये केंद्रित असल्याने, संपूर्ण जग या अमेरिकी तंत्रज्ञानावर मोठ्या प्रमाणावर अवलंबून आहे. 'अँड्रॉइड' च्या 'एडव्हेंचर्स' च्या (अँड्रॉइड वेव्हर्सिफिकेशन मॉडेल क्लाउड व्यासपीठ) माध्यमातून या कंपन्या जगातील बहुतांश भागांमधील क्लाउड पायाभूत सुविधा आणि नेटवर्क मधील सर्वोत्तम निर्वहित करतात. मायक्रो अमेरिकेला जागतिक व्यापार आणि उद्योगांमधील अभूतपूर्व नियंत्रण मिळते.

सुद्धा यांनी व्हिड्युवर विचार भर दिला आहे. ते नमूद करतात की, सिलिकॉन व्हॅलीतील समाजवायव्य, अल्योरिडम, जागतिक वृत्तांतव्या आणि हल्ल्याइत यांच्यावर साक्ष करण्यात आलेली अमेरिकेची सांस्कृतिक आणि माहिती क्षेत्रातील मकीदारी त्यांना जागतिक स्तरावर मते, माहिती आणि मूळ ठरवण्याची अफाट ताकद देते. अमेरिकेला अंतर्गत राजकीय आव्हानांच्या सामना करवा लागत आहेत, तरी कॉर्पोरेट पातळीवर स्वतःला अनुकूल असा प्रचार करण्याचे किंवा काय सांभाळणे त्यांचे तंत्र आजही जगात सर्वोत्तम आहे. हा मुद्दा आर्थिक संकट करण्यासाठी, सुद्धा आपली त्यांच्या समकालीन लेखकांनी एका धक्कादायक कावे वास्तवाकडे लक्ष वेधले आहे. 'एडव्हेंचर्स' सारख्या एकाच अमेरिकी कंपन्यांचे वायजामुळे हे भारतासारख्या मोठ्या उदयोपयोग अर्थव्यवस्थेच्या सल्ले राखणे उलटवण्या (जोडीप) बरोबरी आहे. खासगी क्षेत्रातील ही अफाट संपत्ती आणि अत्याधुनिक नवशोभनाचे केंद्र वाळू अमेरिकी येत्या काळातील जागतिक संस्थांचे एक प्रमुख केंद्रबिंदू राहील, असेच म्हणवे लागेल.

पुस्तकात काही मुद्दांची पुराववृत्ती झाली आहे, ती वाळणे आवश्यक होते. 'ग्रेट पावर गेम्स' हे पुस्तक भारताला आरसा दाखवते. केवळ 'महाशक्ती' होण्याचे स्वप्न पुरेसे नाही, तर त्यासाठी कृती आवश्यक आहे, याचे भाव देते. पश्चिमी अधिराज्याचा उतरता काळ आणि पुन्हाइंडिया उदय या दोन्हीचा भारतीने योग्य फायदा घेतला, तर २१ व्या शतकाचा पटावर भारत खऱ्या अर्थाने निर्माणच खेळवू ठरू शकतो, असा आशावादी दृष्टिकोन देते.

नवख्यांची सेंद्रिय शेती

प्राची पाठक

prach333@gmail.com

मुंबईच्या वाठे उपनगरात राहणाऱ्या दोन मैत्रीणी जेव्हा सहज मनात आले म्हणून महाराष्ट्रातल्या रावगड जिल्ह्यात शेती करायला जातात, तेव्हा काय काय गमतीजमती होतात, कशी पुढे सरकते ही गोष्ट, याचा अतिशय रंजक आणि प्रौढ लेखाजोखा 'दू बंडा गर्लस बाय अ फार्म' या अलीकडचे प्रकाशित झालेल्या पुस्तकात आहे. आपल्या वाचकांमध्ये दोन-चार कुड्या ठेवून त्यात फुलझाई लावण किंवा मिरची, टोमॅटोची रोपे लावण आणि प्रत्यक्ष दूर कुठे तरी ओसाड, पडीक जमीनी जमीन विकत घेऊन तिथं शेती करण, यात काय फरक आहे आणि काय आव्हाने आहेत, याचे स्वातंत्र्यात आलेले शहणपण या पुस्तकात आहे. मुंबईसारख्या शहरात ब्रेकफास्ट, रोज किंवा बरे उतम कुठे मिळतो याची माहिती असलेल्या मिठीला महाराष्ट्रातल्या मिठीला भागांत कुठलीही वंशपरंपरा नसताना शेती करताना काय अडचणी येतात, काय दृष्टीत होतात याची भारपूर वर्णने खुलासादर शैलीत आणि व्यावहारिक दृष्टिकोनातून लेखिका आरती द्वारकादास यांनी मांडली आहेत. गुल लेखन करते, तेव्हा लोक

दू बंडा गर्लस बाय अ फार्म
लेखिका- आरती द्वारकादास
प्रकाशक- वेस्टर्न डीन प्रिक्शन
पृष्ठे- २३८ किंमत- २९९ रु.

ठरतात. अशा शेतीसाठी किती गुंतवणूक करावी, सरकारदरमारी फायल पुढे सरकवताना आणि कायदाविरुद्ध बाबी पुढे करताना काय काय तयारी असावी, याचेही किंवा शहरी-मुशीगाव वसुंधात वापराची हुकमी संकल्पना न ठेवता खर्च शेतजमीन विकत घेऊ या का, या सहज विचारलेल्या प्रश्नांना या प्रवासाची सुरवात होते. सुझान आणि आरती या वांस्त्रात राहणाऱ्या दोन मैत्रीणी, त्यांनी एकत्र येऊन रावगड जिल्ह्यात जाऊन शेती करायला पासून ती खरेदी करून त्यावर शेती करायला पासून २०१० ते २०२४ या सुरुवातीच्या काळातील घडामोडींचे वर्णन पुस्तकात आहे. सुझान ही आरती यांची जुनी सहकारी आणि कॉलेजिक्स मैत्री. त्यांनी टाळेबंदीच्या काळात एक दिवशी सहजच हा प्रश्न आरती यांना विचारला आणि त्यांनीही फार विचार न करता सहजच हा म्हणून टाकले. आरती जालितर शेतजत कारभार आहेत. एखादा ब्रँड उभा करणे आणि जिथे ब्रँड रस्ता नाही, वीज-पाणी नाही, शेतीचं वंशपरंपरागत ज्ञान नाही, स्थानिक भाषा अवगत नाही, अशा वेळी शहरापासून दूर कुठे तरी जमीन घेणे, ती करायलाय येथे स्थित आणि, स्थानिक पीक त्यात घेणे, अशी सगळी मजदारी गोष्ट या पुस्तकात आहे. सावांबरा उतरात काय असते, इथपासून सुरू झालेला हा प्रवास अजव्या तीन-साडेतीन वर्षांतून ज्याने शेतीतील, जमीन विकत घेण्यात काहीही कष्टत नाही, त्यांच्यासाठी एक व्यावहारिक गाथा ठरते. पूर्णपणे अनेकोळी,

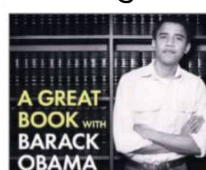
सैद्धांतिक शेती वगैरे सर्व नंतर, आधी स्थानिकीय शेतीत जुळवणे आणि त्याला सोबत घेऊन पुढे जाणे किती महत्त्वाचे आहे, हे फार उळखणे लेखिकेने मांडले आहे. कोणताही पूर्वानुभव नसलेल्या व्यक्तीने सेंद्रिय शेती करताना काय व्यावहारिक मनात ठेवावे याचे गाड म्हणून किंवा दुसऱ्यांमधील हा प्रवास किती रंजक झाला आहे, ते समजून घेण्याची इच्छा असणाऱ्यांनी जरूर वाचावे असे हे मिरकोल शैलीत लिहिलेले पुस्तक आहे.

ओबामांना कोणती पुस्तक आवडतात?

प्रसिद्ध व्यक्ती काय वाचतात, त्या जिणे आणि आदर तिथवर पोहोचण्यात कोणत्या पुस्तकांची काय भूमिका आहे याविषयी जाणून घेणे, त्यातील काही निवडक पुस्तक वाचून आपल्यालाही काही प्रेरणा मिळते का हे बाह्य अनेकांना आवडतं. व्यक्ती जेव्हा 'मोदी' तेव्हाही ती उत्सुकताही अधिक असते. त्यावेळी महासागर अमेरिकेचे नेतृत्व केलेले बरक ओबामा यांच्या आगामी पांडकास्टविषयी सध्या अमेरिकेसह जगभरात असलेला निर्माण झाले आहे. त्यांचा 'ग्रेट बुक विथ राबर्ट ओबामा' हा पांडकास्ट २४ सप्टेंबर रोजी सुरू होणार आहे.

सहा भागांच्या या पांडकास्टमध्ये जेम्स बार्डवेल यांचा 'द फायर नेक्स्ट टाइम', टोनी मार्लिस यांचे 'सिंग ऑफ सोलोमन', कॉर्नॅल मॅकाबी यांचे 'ऑल द रिटि हॅसिंस', मेरीलिन रॉबिन्सन यांचे 'मिलियर्ड', रॉबर्ट डेन वॉलन यांचे 'ऑल द क्रिस मेन' आणि जॉन ले ब्रॉक यांचे 'ट्रिकर, टेलर, सोल्जर, स्पाय' या पुस्तकांवर चर्चा केली जाईल. प्रत्येक भागात ओबामा यांच्यासह एक विशेष पाहणीही सहभागी होणार आहे. 'ऑडबल' आणि सहभागी यांची निमित्तीसंख्या असलेली 'हॉवर ग्रांड्स' संस्कृतीने या पांडकास्ट आणि वेबिनारीत एकत्र आहेत.

'मी कोण आहे, माझी मत्त काय आहेत हे जाणून घेण्यात उत्तम पुस्तकांची मला नेहमीच

मदत होत आली आहे. या पांडकास्टमध्ये समाविष्ट असलेल्या सहा पुस्तकांना माझ्या अनुभूत महत्त्वाचे स्थान आहे. यातून प्रत्येक पुस्तक आपल्याला मानवी अनुभवबल काहीतरी सांगते. नेमकी हीच पुस्तक आपल्याला का भावतात, या प्रश्नाचे उत्तर शोधण्यासाठी मी या पांडकास्टमध्ये काही मित्रांना आमंत्रित केले. स्वतःबद्दलची आणि पुरुषांकबद्दलची आधी समज त्यातून अधिक प्रामाण्य होईल अशी आशा आहे. आध्यात्मिक साहित्याचे महत्त्व पूर्वीपासून अधिक का आहे, हे जाणून घेण्यासाठी त्यातून मदत होईल.' असा विचारवा ओबामा यांनी या पांडकास्टविषयी व्यक्त केला आहे. 'स्वतःविषयीचा आणि जगबद्दलचा दृष्टिकोन बदलणारी पुस्तके वाचण्याची प्रेरणा या पांडकास्टमुळे श्रोत्यांना मिळेल, अशी अपेक्षा असल्याचंही त्यांनी

सांगितले.' पांडकास्टमध्ये सहभागी होणाऱ्या पाहण्याची नावं अद्याप जाहीर करण्यात आलेली नाहीत.

ओबामांनी पुस्तकांविषयी लिहिण्या-वोलण्याची ही पहिलीच वेळ नाही. अनेक वर्षांपासून ते आपल्या आवडत्या पुस्तकांविषयी जाणपणे व्यक्त होत आले आहेत. त्यांनी उन्हाळी वाचन याद्या अनेकदा जाहीर केल्या आहेत. वर्षभरत प्रसिद्ध झालेल्या पुस्तकांची त्यांना आवडलेल्या पुस्तकांचा आढावाही ते वर्षांअखेरीस घेतात, पण अशा याद्या साधारणपणे त्या-त्या कालावधीत प्रसिद्ध झालेल्या ताच्या पुस्तकांची माहिती देण्याचा असतात. यावेळी पांडकास्टमधील पाहण्यातून मात्र ते स्वतःच्या अनुभूतवार अमीट ठरसा उपजवणाऱ्या आणि सदासर्वकाळ आवडणाऱ्या पुस्तकांविषयी मनोगत मांडणार आहेत आपल्या परिचित्वांवरवीं त्या पुस्तकांवर चर्चा करणार आहेत.

'ऑडबल' आणि 'हॉवर ग्रांड्स' ने याआधीही एकरा काय केले असून त्यात मिशेल ओबामा यांच्या 'मिशेल ओबामा: द लाईट पांडकास्ट', मिलन नारिस यांच्या 'युअर मामाज किनन: कॉन्सर्वेसिव्ह फ्रॉम द हार्ट ऑफ द होम' आणि नॅट मॅरिस यांच्या 'द वंडर ऑफ स्ट्रीट्स' यांसारख्या अन्यही काही पांडकास्ट्सचा समावेश आहे.

न्यू यॉर्करमधील नवी भारतीय कथा...

बंगळूर येथे जन्मलेल्या आणि वाढलेल्या मागरी विजय आता बरवी वेदावर कालखंडात शिकताताना. त्यांच्या कथा आता 'न्यू यॉर्कर' साप्ताहिकातमध्येच प्रकाशित होतात. वर्षभरत पुन्हा त्यांची नवी कथा या साप्ताहिकात झळकली आहे. बंगळूर आणि दक्षिण भारती शहरात उडवारी ताजी कथा आणि त्या कथेव्यवस्थेची मुलाखत येथे वाचता येईल. <https://tinyurl.com/55k747uk> <https://tinyurl.com/bdebc8a>

बुक-नेट

चित्रकादंबरीकाराची चर्चा...

'चित्रकादंबरी' (ग्राफिक नॉवेल) या प्रकारातील वार्ताव्यव जालेल्या आरंभीच्या पुस्तकांमध्ये पोलोश-अमेरिकी कलाकार आर्ट सीगलमन यांचे 'माऊस' हे पुस्तक मोडते. नाडीच्या छळवणुकीतून बचावलेल्या पालकांची चित्रकथा असलेले हे पुस्तक भारतातील सर्व शहरातील दुकानांत सहज मिळते. मात्र अमेरिकेतील बऱ्याच शहरांत त्यावर बंदी आहे. अमेरिकेतील २००१ सालच्या दहशतवादी हल्ल्यांनंतर सीगलमन यांचे 'द द शॅडो ऑफ द टॉक्स' हे चित्रकादंबरीकृपातील पुस्तक २००४ साली प्रकाशित झाले. २५ वर्षांपासून या पुस्तकाची ही आवृत्ती येत आहे. त्यानिमित्ताने 'ग्राडिअर' ने सीगलमन यांच्या मुलाखतीसह आठवडी पुस्तक विभागा सजवला आहे. 'माऊस' पुस्तकाविषयी, अमेरिकेच्या आताच्या नेतृत्वामुळे तयार झालेल्या परिस्थितीविषयी आणि एकूण या सीगलमन यांचा चर दस्तकातील कार्यावली सीगलमन यांनी केलेली चर्चा इथे वाचता येईल. त्याशिवाय म्युचुबलरील आवकनू पाहवी अशी जुनी मुक्तता <https://tinyurl.com/3kncetmaz> <https://tinyurl.com/m5kbctwa>

दुर्मीळ पुस्तकांच्या 'हत्या'

या वर्षाच्या सुरुवातीपासून अनेक 'पुआब' कंपन्या दुर्मीळ पुस्तकांची राखणगोळी करीत असल्याची चर्चा सुरू होती. त्यात अमेझॉन या पुस्तकविक्रीसाठी जन्मलेल्या आणि नंतर कोनाबलेल्या संस्थेची समावेश झाला आहे. या पुस्तकांची घाऊक खरेदी करून त्यातील माहिती कृत्रिम बुद्धिमत्तेला पुरवणारी, त्यानंतर ती नष्ट करणारी हे संघ हेल्थचे स्वरूप. याबाबतचा तपशील आणि एक निबंध खालील दुव्यावरून पाहता येईल. <https://tinyurl.com/rkjuc8u> <https://tinyurl.com/yc55zkbr>

पंढरी बनसोडेचे काय चुकले ?

एकमेकांच्या लेखनाचे कौतुक करत राहणे या पातळीवर साहित्य व्यवहार सध्या येऊन ठेपलेला असताना ‘मी पैसे घेऊन लिहून देतो’ असे म्हणणे अधिक प्रांजळपणाचे नाही काय ?

सर्वप्रथम प्राध्यापक पंढरी बनसोडे यांचे अभिप्रेत ! समाजग्रामांमधील लोकांना कधी पाहिले साहित्य व्यवहारात प्रवेश्य असलेल्यांचा दृष्टिकोण उघडा पडला. माध्यमवर हे पोश्यामधो भलेली त्यांचे हेतू तसा नसेल, तासिका तत्वावर काम करून पुरेशी भरत नसलेली पोटाची खळगी ही नव्हे! भरण्यासाठी आणखी काय करावयात हवे या विचारानुसार त्यांनी हे कृत्य केले असेल, पण त्यांनी ती काही कृती केली ती शिक्षण व साहित्य व्यवहारातले भवाण वास्तव समोर आणणारी आहे एवढे मात्र निश्चित. बनसोडे म्हणतात, मी नाममात्र पैसे आकारून कथा, कादंबरी, कवितासंग्रह व आत्मचरित्रांची समीक्षा लिहून घ्यायला तयार आहे. त्यासाठीचे दहाही त्यांनी ला पोस्टमध्ये नमूद केलेत. ते इतकेच नाहीत की नाममात्र साहित्यिकांना त्यांचा पुस्तकासाठी त्यांच्याच तोडीच्या समीक्षकाला समीक्षा लिहिण्यासाठी राही करताना दिलेल्या साप्ताहिक भोजनाने देवक कितीही जास्त टाढार, अतथ्य आशाशा असे समीक्षक सारस्वतावर वर्तुळात उभेले नाहीत, जे समीक्षक म्हणून मिरवतात त्यांची कामेला पुस्तकाचा परिचय करून देण्यातकीही असेल हा भाग अलीढा ! मात्र बनसोडेच्या या प्रामाणिक कृतीने हितसंबंधी असणाऱ्या एकमेकांनी नवते करून नेण्याची साहित्य क्षेत्रातील लाचार कृती चढवल्यावर आपली हे खरे !

हे नमुद करणाऱ्याचे एकमेव कारण नाममात्र साहित्यिकांचे बनसोडेच्या कृतीवर तुटून पडण्यात दडले आहे. यानिमित्ताने काही माध्यमांनी, त्यांचा साहित्य संसारचे अन्वेष्य, साहित्य अकादमी पुरस्कारांपासून लेखकांनी आले, जे साहित्य संस्था व्यक्ता केले ते त्यांच्याच खातेपुढा उघड करणारा उरला आता लिप्यंतर कायपणात काहीही गर नाही. साहित्यिकांचे वगळे येवयावे लागेल कुणी विभाषले गेले त्यासाठी आता वडीत द्यावेक लागला. या कंपुनृत गणेश्या एकमेकांकडूनच्या कारवाया, कृती साहित्य व्यवहाराशी संबंधीत सान्यांच्या परिचायका. अलीकडे तर त्याला

ससाधारी किंवा विरोधकांच्या वर्तुळातील अलीकडे धुमारे फुटले आहेत. प्रतिसंस्थांना मागे खेचण्याच्या नादात ही कंपुनी अमरी ठावू गाठला. या बीभत्सपणापेक्षा बनसोडे या प्रामाणिकपणा मोठा उरत नाही काय ? कथा, कादंबरी लिहिणारा एखादा नामवंत लेखक हे आपले क्षेत्र नाही व मी लिहिणारा नाही असा प्रामाणिकपणा न दाखवता अचानक एखाद्या पुस्तकाचे समीक्षण करतो. मध्येच समीक्षक होण्याची ही कृती हितसंबंधाचे रक्षण करणारी उरत नाही काय ? याचे प्रांजळ देत देण्याची धमक आज एका तरी साहित्यिकांमध्ये आहे काय ? मी तुझ्या लेखनाचे कौतुक करतो, तू माझ्या लेखनाचे कौतुक कर याच पातळीवर हा व्यवहार सध्या येऊन ठेपलेला आहे. अशावेळी मी पैसे घेऊन लिहून देतो असे म्हणणे अधिक प्रांजळपणाचे नाही काय ?

तसेही अलां गंधीराजे वाचली जाईल समीक्षा व ती लिहिणारे उतरले आहेत कुठे ? म. द. हातकण्ठलेकर, म. वा. धोंड, विजया राजास्थले, रा. ग. जाधव, वा. ल. कुळकर्णी, द. भि. कुळकर्णी यांची पिढी संपली. एकेकाळी लेखनविश्वात या साण्यांचा दसरा होत. माझ्या पुस्तकावर लिहा असे यांना मध्यम्याची हिंमत मलाबधल्या लेखनांना होत नव्हती. अलीकडे एकूणच साहित्य जगताची सपाटीकरणाकडे येवनेने वाढचाला होत असताना, पुस्तक प्रकाशित करून घेण्याची होस असणाऱ्यांना व त्यांच्या पुस्तकाला हात लावण्याची तसदी घेणारेच उरलेले नसताना बनसोडे साधा, सोपा व सरळ पर्याय देत असतील तर त्यात चूक काय ? ही कृती करताना बनसोडेकडून फक्त एकच चूक घडली. आणू लिहिलेले समीक्षा नामवंत वृत्तपत्रात प्रसिद्ध केलेली जाईल असे त्यांनी म्हटले. आताही आणखीही नुसतेच कुणी परस्पर लिहून पाठवलेली समीक्षा प्रकाशित करत नाहीत. आलेल्या पुस्तकावर कुणाकडून समीक्षा लिहून घ्यायची हे त्यांचा संपादकीय विभाग उरवत असतो.

समीक्षा लिखाणाच्या क्षेत्रात पहिल्यांदा जाहिरात करून उतरलेल्या बनसोडेना कदाचित हे जाऊक नसावे. मात्र ते लिहू शकतात का तर होय असेच याचे उत्तर. त्यांनी तिसर शिष्टपण घेऊन त्यांची पात्रता सिद्ध केली आहे. गेल्या पंधरा वर्षांपासून हा तरुण मान्यता तत्वावर प्राध्यापक म्हणून काम करतो. तासाला माचरो, सातरो रुपये कामवाण्या या व पदव्युत्तर शिष्टपणासोबतच डॉक्टरेट अशी पदवी

यावरून ज्यांना कुणाला पोटरूळ उठला असेल त्यांनी त्यांच्या लेखनविश्वातल्या घसरत्या दर्जाबद्दल कधी चिंता व्यक्त केली आहे का ? मराठी साहित्यात दर्जावर लेखन आता स्वचलित झाले आहे यावर ते कधी परखडपणे बोलले आहेत का ?

मिळवण्याच्या या तरुणने संसाराचा गाडा पुढे नेण्यासाठी या पद्धतीने त्यांच्या बुद्धीचा वापर केला जात गैर काय ? पैसे घेतल्याने ते प्रत्येक पुस्तकाकडून पांगलेच लिहिलेला हा काही स्वरुपातिलेखनाचा आक्षेप. मग आता समीक्षेच्या क्षेत्रात नेमके काय सुरू आहे ? विविध ठिकाणी प्रकाशित होणाऱ्या समीक्षेत लेखन व लेखकाची नुसती वाढच नव्हे केलीली आढळते. टीकितेच सूर वापल्यानेच दिसतो. कुणी तसे धाडस केलेच तर वेगवेगळे कंपू शहराची तलवारी पाजऊन तुटून पडण्यासाठी तयारच असतात. याचाच अर्थ

जे काही चालले आहे ते दर्जेदार, निरपेक्ष वृत्ती दाखवणारे नाहीत, मग बनसोडेना दोष देण्यात अर्थ काय ? या प्राध्यापकाच्या या कृतीमध्ये आणखी एक काळजी बाजू आहे. ती शिक्षण व्यवस्थेतील अंधांधक दरांदावपारी, उच्चशिक्षण घेतलेल्या व शिक्षणसाठी आवश्यक असलेल्या सर्व पात्रता परीक्षा उत्तीर्ण केलेल्या तरुणांना लाच दिल्याशिवाय व शिफारशीवांना नोंदरीच मिळत नाही. त्यामुळे हजारो तरुणांनी हा तासिका तत्वाचा मग बडा सर्वस्वीकारला. म्हणवला प्राध्यापक पण परिस्थिती मात्र बडा पोकेल वासा अशीच. काहीनी कंत्राटी प्राध्यापकांची नोंदरी स्वीकारलेली. यापैकी एकाचेही नेतून खाडीस हजाराला पुढे नाही. सारेच तातुरते असल्याने इतर व्यवसाय करणाऱ्याबरोबर बंधन नाही. अशा स्थितीत हे तरुण मलेनलुत वेतन घेणाऱ्या प्राध्यापकांचे प्रबंध लिहून दे, त्यांना म्हणतील आवश्यक असलेल पण मिळवण्यासाठी लेख तयार करून दे अशी कामे पैसे घेऊन करत असतात. कशीबीबी गुजरगण करणे हेच त्यांच्या जीवनाचे वास्तव असते. अशा स्थितीत बनसोडेसारखे तरुण कामासाठी वेगळ्या मार्ग पोकेल वासा असतील तर त्यांना दुसरे देण्यात काही अर्थ नाही. सध्या राज्यात प्राध्यापक व शिक्षक भरती सुरू आहे. वाढ होणारा पैसाचा खेळती वासात दिसत आहे. मग ती देण्याची हिंमत नसलेल्यांनी हा लिखाणापुढी पैसे कामवाण्याच्या मार्ग स्वीकारला तर प्रस्थापितांचे पोट दुखण्याचे काही कारण नाही. भरल्या पोटात नीतिमतेला गोष्टी सांगणे केव्हाही सोपे असते. जीवत आणि कला हातात हात घालून चालत असतात, हे सूरू जगावर घेतले तर पोट किमपे असताना कलेचा विकास होऊ शकत नाही, भुकेचा शिकारा लेखन प्रवाहात अडखळ आणणारं, हे लक्षात घेतले तर पोटाची भूक शक्यपणासाठी बुद्धीचा अन्वयदात वापर करून अर्थार्जन करणे व संपादकीय नवनवे मार्ग शोधणे यात बुकीचे काहीच नाही. तसेही अलीकडे

पुस्तके प्रांजळित करून साहित्यिक म्हणून मिरवणाऱ्यांची संख्या कमालीची वाढली आहे. समाजग्रामांच्या वारामुळे आपणही लिहू शकतो असा साक्षात्कार दिवसागणिक अनेकांना होऊ लागलाय. या पद्धतीने चार-पाच पुस्तके प्रकाशित केली की विचारवंत म्हणून मिरवण्यासाठी आपण मोकळे अशा वृत्तीत वाढ झालेली दिसते. काही मोठे उद्योगधंद्यात तर विज्ञान म्हणून मिरवण्यासाठी प्रकाशकांना पैसे देऊन स्वतःच्या नावाने पुस्तके लिहून घेतात. अशा ‘पेड’ पद्धतीने पुस्तक लिहून घेतले जाणार असेल, तर अशा ‘पेड’ पद्धतीने परीक्षण लिहून घेणे ओघावनेच आले. अशा पद्धतीने पुस्तक लिहून घेणाऱ्यांच्या पुस्तकाचे कौतुक करणारे कुणीतही हवे असते. त्यासाठी आवश्यक असले तेवढा खर्च करणाऱ्याची तयारीसुद्धा हे नव-साहित्यिक ठेवत असतात. पुस्तक छापून घेण्यासाठी गणेश्या खर्चाच्या तुलनेत कौतुकासाठी होणारा खर्च तसा कमीच. नेमके हे हेरून बनसोडे समाजग्रामध्वजार ‘पेड पहाय’ उपलब्ध करून देत असतील तर त्याला नवे उद्योगधंद्यात अग्रेसर ठरणे नाही. वावरून ज्यांना कुणाला पोटरूळ उठला असेल त्यांनी त्यांच्या लेखनविश्वातल्या घसरत्या दर्जाबद्दल कधी चिंता व्यक्त केली आहे का ? मराठी साहित्यात दर्जावर लेखन आता स्वचलित झाले आहे यावर ते कधी परखडपणे बोलले आहेत का ? या क्षेत्रातील प्रस्थापितांच्या वर्तुळानुसार कठोर चिकित्सेने केव्हाच अंग काढून घेतले आहे याची कल्पना तरी त्यांना आहे का ? बनसोडेच्या लेखणापुढी उतरणारी समीक्षा भलेही समाजग्रामध्वारी स्वरुपाची असू देत, पण त्यांना प्राध्यापकांनी नाउपेद करणाऱ्याचे काहीएक कारण नाही. समाजवातात त्यांच्या क्षेत्रे वाढवण्यासाठी वाढवत जाऊन घेतलेली असताना दृष्टिकोनी असल्याने ती अपेक्षा धरणे म्हणजे उंटावरून शेळ्या हाकण्यासारखेच.

विकासाच्या ओझ्यांना गुदमरलेलं मुंबईलगतच ठाणे शहर आणि अमेरिकेकडल्या ४२ राज्यांतील जळवपार ३०० शहर... यात साय काय ? या प्रश्नाच्या उत्तरात काय असू शकत नाही. हे सहज सांगता येईल. रस्त्यावरच्या खड्डांचे पीक, नवी असलेल्या आणखी कोणीही, कधीही न मागितलेल्या पायाभूत (?) प्रकल्पांची भाडगिरी, सार्वजनिक वाहतूक सेवेची बोंबाबोंब, कमालीची बेशिरत वाहतूक, खांबे/झाड कसलेही असे त्यावर लोबकळण्याच्या केसल्या (त्या टाकताना ज्यांनी पहिले असले ते दिव्यदेवी असलेले गावले जातात)... वगैरे वगैरे. यातल्या अनेक मुद्द्यांवर ठाणे आणि अमेरिकेतील ही शहरं यांत काडीसोही साय असणार नाही. हे उघड आहे. साय आहे ते काय व्यापक मुद्यावर. अलीकडे प्रगतीच्या रथाचे ईजिन वगैरे मानले जाणाऱ्या ‘डेटा सेंटर्स’ नावे अलीबाबाच्या गुगुना विरोध हे ठाणे आणि अमेरिकेतील ही ३०० शहरं यातला साय. अर्थात यानिमित्ताने अमेरिकेतल्या काही शहरांशी तरी बरोबरी केल्याचा आनंद जाणकारांस मिळवता येईल. पण यातला विचार करणाऱ्यासाठी मुद्दा एक ! विकासाच्या उच्चमत पावरीवर असणाऱ्या अमेरिकेकडल्या इतक्या साया शहरांत आणि विकासाच्या वाटेवर टेकचकणाऱ्या टाठ्यासारख्या शहरांही ‘डेटा सेंटर्स’ ना विरोध होत असले तर... काही तरी निश्चितच थप असणार या विरोधकांच्या म्हणण्यात ! त्या समूह मूल्यांचे सशर्त करणाऱ्याची अपादी थोडक्यात ‘डेटा सेंटर्स’ म्हणजे नवी नक्की का... हे स्पष्ट करावयात व्हावं. समजते काही संगणक विषयाचा भाग नसताना. त्यांच्यासाठी हे सांगण्यात हवं.

हा डेटा सेंटर्स म्हणजे थोडक्यात सांगायचं तर एका महा-महागंधर्वाचे संगणक प्रणालीही इंजिन रूम, डोळ्याखाली पुरविली गेलेल्या या किंवा बंदरगाहाचे गोदाम आणा. ती रेवेल्या जोडलेली असावीच. आता गोदामात उंच उंच छापलेले पातळींचे चट्टा आणि मग ती पोती मालागुडीच्या रेलवेवर भरली जायची. नव्हे जहाज आला की ती पुन्हा भारती आणि नव्या मालागुडीतून देणार पाडवायची. तसेच हे डेटा सेंटर्स प्रकरण, महागंधर्वाकडे वगैरेचे संगणक एकाका एवढे असे लावून ठेवलेली... त्यांचे अनेक मजले... त्यातून वाहणाऱ्या संगणकांच्या केसल्या... त्या संगणकावर रात्रंदिवस काम करणारी माणसं असून काही म्हणजे डेटा सेंटर्स, अगदी साय उघडणारा आता अनेकांना जळवचं असलेल ते म्हणजे अभिज्ञांचे. आपण पले हातातल्या मोबायलवरून काय फिहजे ते मागवतो. पण असेली अडई नोंदली जाण, ज्याच्याकडे आपल्याला हवं ते असल्याने योग्य कुनारपाराला किंवा गोदामाला सय संदेश दितात जाण... आपली वस्तू कुंठ होणं... ती माहिती कुठिचर कंपनीला पोचवणं... ती वस्तू त्यांनी तिथून घेणं

शहाणपणाला अल‘विदा’ ?

अन्यथा

गिरीश कुबेर
girisih.kuber
@expressindia.com
@girisihkuber

लो

आधीच आपल्याकडे शांततेच्या नावे टाणटणपणाला, वाहनांचा, मिरवणुकांचा, फटाक्यांच्या दणदणटाचा, बारमाही उत्सवांचा, सेमोव्यांचा बहिःपणा गृहीत धरून बेबीच्या देठापासून कुजबुजाणाऱ्या आपल्या आसपासच्यांचा... असे आवाज आवाज. त्यात आता ही नवी भुणभुण.

आणि अखेर ती आपल्या घरापर्यंत आणून दिलं जाणं. मोबाइलवरून काहीबाही मागवण्याचं काम आता निश्कर्शही करतील, इकडे ते सरस झाले आहे. पण त्यामागचा इशका सारा सारा हे केवळ उच्च प्रशिक्षितांचं क्षेत्र. त्यांचं मुळाव्यात म्हणजे जी डेटा सेंटर्स, जसजसे आले असे परबसल्या हे मागव.. ते मागव वगैरे उद्योग वाढणार... तसशीच या डेटा सेंटर्सची गर्जनी वाढणार.

पण मग त्यात अडचण नक्की काय ? तेच तर खरे वादबचे मुद्दे आहेत. आणि आणि सवांत महत्त्वाचा मुद्दा या डेटा सेंटर्सच्या पाणी वापरचा. यांना झळपत पाणी लागतचं कसाला... असा प्रश्न यावर अनेकांस असताना. त्याचं उत्तर असा प्रचंड रचत आहे. डेटा सेंटर्स २४ तास वर्षांचे सर्वव्या सर्व ३६५ दिवस सुरू उरवावी (?) लागतात. त्यांचे त्यांनी जीव जाणवणार, विजेची गरज ती स्वतःच्या डिव्हिले वगैरे जलदगतीने भागवत शकतील. पण सतर २४ तास, वर्षाचे सर्व दिवस ती सुरू राहिल्याने त्या संगणक प्रणाली तय तय ताणणार. त्यांना थंड ठेवणं नाही तर समज खळ खळतसच.

भारतात, एखाद्या डेटा सेंटर्सवर क्वचितच कोणतीही गंभीर राजकीय वर्सा होते. (प्रतिनिधिक विवर)

मोटाटरीच्या इंजिनात ज्याप्रमाणे कुलंट व्यवस्था असते त्याप्रमाणे या संगणक प्रणालींना थंड ठेवण्यासाठी रंगणा लागते. तिथं पाणी असलं. जीव स्वतःचीच तसे एक केव तयार करू शकतील. पाण्याचं विवर ? आम्ही आम्हाच्या स्वतःतं काही खणू, कालवे काढ वगैरे ते म्हणू शकतील, पण त्या विहिरीचं पाणी एकंदर समजव्यांच्या कालवेच्या जलसंठावनाचं घेतलं जाणार. ते तसे घेऊ दिलं तर इतरना उलपल्य होऊ शकते असे जलसंठात कमी होणार. आणि आताच आपल्या देसात तब्बल ६० कोटी नागरिकांना पाण्याची गरज भाडसवातीये. कोणत्याही शहराच्या वा खेड्याच्या अल्प उत्पन्न वस्त्यांतही भल्या सगळ्या / संध्याकाली हंडे आल्यावर वाहून नेण्याची माहिती (तिथंही महिलया... पाण्याचा वापर पुरवणी तितकाच करतात. पण हंडे डोसव्यास त्यांच्याच हमाली मात्र महिलांच्याच वाट्यास. असे). सहज दिसतात. आपल्या सरकाराचं भाकीत असं की २०३० पर्यंत आपल्या पिण्याच्या पाण्याची मागणीत दुपटनेने वाढ होईल. आणि पुरवठा मात्र निम्यांपुरवच असेल. या डेटा सेंटर्सची तहान किती भयानक असलं ? एक उदाहरण घेऊ. केव्हाही अलीकडेच कोका-कोला कंपनीच्या बॉटलिंग युनिटवरून मोटं वाहळ झालं. कारण या अशा शोषणाच्या निमित्ती केंद्रास सुरु पाणी लागतं. आल्याकडे सारावडाकडत विअर निमित्तीतबसरीही असाय वर झाला होता. त्यामागचं कारणही तेच. पाण्याची अतिवरिक्त गरज. पण डेटा सेंटर्सची तुलना केली तर शोषण

किंवा विअर बनवणारे यांची पाण्याची गरज म्हणजे केवळ एक चुळ ठील. एखाद्या मध्यम आकाराच्या डेटा सेंटर्सची तहान भागवयला वरंभरात ११ कोटी गॅलंस इतकं प्रचंड पाणी ओतावं लागतं. या इतक्या पाण्यात हजारभर घरांची वर्षभराची तहान मिटेल. आणि हे फक्त मध्यम आकाराच्या डेटा सेंटर्सचं झालं. वा बड्या परदेशी कंपन्या भारतात तयार करत असलेली डेटा सेंटर्स जमी, अवाढव्य आहेत. त्यांना दिवसाला ५० लाख गॅलंस इतकं पाणी लागतं. अजून ती सुरू व्हावीच आहेत. आणि जी काही सुरू आहेत त्यांची पाण्याची गरज आजच १५ हजार कोटी लिटरपेक्षा अधिक आहे. यावरून अंदाज बांधणे येईल या डेटा सेंटर्सचा विस्तार झाल्यावर काय परिस्थिती ओढवेल.

याच्या बरोबरच आपणही एक मुद्दा उरल्या-सुरत्या माजवचा शहाणपण-सुरत्यांनी तरी विचारत घ्यायला हवा. पाण्याच्या आरामगतातल्या आवाजाचा. एखाद्याच्या कामाबरोबर २४ तास मममाशी गुंगणगुण राहिली तर त्याचं काय होईल ? मीस मममाशी परितसरा राहणाऱ्याचं असं होण्याचा धोका आहे. आधीच आल्याकडे शांततेच्या नावे राहणाऱ्यांकुळ. कुमाजी (गंधर्व) म्हणायचं ‘‘आपल्याला शांतता ऐकायच येत नाही’’. ते आता असेल तर काय म्हणाले असेल कोणास फाट ! आता तर वाहनांचा, मोटारींचा, मिरवणुकांचा, मधवरात्री गावच्या चौकात तलवारीने केक कापण, फटाक्यांच्या दणदणटात वाढवटिवस साजरा करणारा, शूरवीरांचा, बारमाही सणांचा, बारमाही उत्सवांचा, मोबायलमधल्या निवृद्धि खिछिळत्या आणि वातलं कधीच क्वचितच काही नसलंच तर समजव्यांच्या बहिःपणाचं धरून बेबीच्या देठापासून कुजबुजाणाऱ्या आपल्या आसपासच्यांचा... असे आवाज आवाज. त्यात आता ही डेटा सेंटर्सची भुणभुण. अमेरिकेत अनेक शहरांत या डेटा सेंटर्ससि प्रचंड विरोध होऊ लागलाय आणि काही शहरांनी डेटा सेंटर्सना परवानगी न देण्याचा निर्णय घेतलाय तो वाचमुळे. बीज, पाणी एक वेळ ठीक. पण या आवाजाची डोकेंकुडकी कशी आणि किती सहन करावीच, हा प्रश्नच. आणि यातल्या कोणत्याही प्रश्नाचं गांभीर्य विकासासाठी आसलेल्या आणखीस नाही. ही खरी अडचण. ‘‘डेटा’’ या शब्दासाठी ‘‘लोकसातत’’ त ‘‘विदा’’ शब्द वापरला जातो. ही संघाष्य ‘विदा-केंद्र’ आपल्या सामूहिक साहजगणाला अलविदा उरतील का... ?

लोकागस

बालबुद्धी आणि बैलबुद्धी

‘‘बैकि काळातील आहार केवळ वसपती आधारित’’ या वाचनीमहा लाव्यील ‘‘आमदीच ‘बाल’ भारती’’ हे संपादकीय (२१ ऑगस्ट) वाचले. बालभारती या मल्ल्याच्या ज्ञानवाही संस्थेची बौद्धिक घरगुत वातुन स्पष्ट झाली. मुळात शिक्षण देणे म्हणजे अफवा घरवरणी नाही, याचेच भान आता भारती शैक्षणिक संस्थांना राहिलेले नाही. एससीआरटी असे की काही आवआवटी, बोपास अफवाकच आता वैज्ञानिक संदर्भ म्हणून मांडले जात. शाळांवर उभार की मोंसाहार वाच्या भावनाडीत न पडता सजण, विवारी आणि समंजस नागरिक घडवण्याची जबाबदारी बालभारतीकडे आहे. मात्र, आता नेसुचे डोळ्याला बांधलेली काही मंडळी तिथे वसवली आहेत. यापुढी एखाद्याने पुढू करून जेताशाची गाय मारीच नसली, असेल वाचवसुकी मारून टाकत थेट जात परंपरा खंडित करत असल्याचं भान वा बालबुद्धी मंडळींना नाही. जगाची वैज्ञानिक घोडोडी कुठे सुरू आहे, आणि आपण आपल्या पुढच्या पिढीला काय देतो याची बुद्धी यांना नाही. देशाची भविष्य कोणत्या मायघराच्या उपलब्धतात ही मंडळी कुठेही आपल्या बैलबुद्धीवरून प्रश्न करत असतात. पालक आणि शिक्षकांनी अल्पसंख्य निराश्रय ऐतिहासिक अफवांचे पीक घेण्याऱ्या त्यांची जगात दाखवावी. नाहीतर, भारताचा सिरिवा-अफगाणिस्तान होईल.

■ **सचिन मोहराचे**, बाबुडी २२, अहिल्यानगर

आजार लपवणे हा उपाय नाही

‘‘आमदीच ‘बाल’ भारती’’ हे संपादकीय वाचले. आजार लपवणे हा त्या जागराच्या उपाय नसतोच, तर त्याचा उपाय कायवा लागतो. जातीव्यवस्थेचे अतिरिक्त मान्य न करणारे, त्यांचे अपेक्ष म्हणजे आक्षेप शरीराही माया करणार नाहीत. यामुळे अनारक्षित जातींमध्ये आरक्षित जातीबद्दल वा घालण्याची शक्यता असते, आणि त्यातुनच रोहिले वेमुणा, पावतल इतकी घडत असतात. आरक्षित घटकांचा आरक्षित घटकबाह्यत वाढत चाललेला हेच सध्याच्या जाणिवेपुढी कमी करता येऊ शकतो.

■ **तुषार नदेश्वर**, धंढरा

यापेक्षा प्रबोधन करायला हवे

रिक्षा, टॅक्सीवाल्यांना मराठी येणे, त्यांनी मराठीत बोलणे कानडानुसार शासनने अनिवार्य केले आहे. मग महाराष्ट्रात प्रक्रितस करणारे डॉक्टर, नर्सस, पैरामेडिकल स्टॉफ, भाजीवाले, दुधवाले, लॅन्डीवाले यांना मराठी अनिवार्य का केले नाही ? ते का इंग्रजी, हिंदी झोडतात ? उलट डॉक्टर, नर्सस मराठीत बोलल्यामुळे डॉक्टर- येथट हे नाते अधिक जिळाळावाचे होईल. मुंबईत सर्व पाट्या मराठी करणायत आल्या. या ऐवजी ‘कमी अंतराचे भाडे नाकारू नये, अडकणीच्या प्रसंगी अग्न्याच्या सव्या भाडे आकारू नये’ या विषयी लोके प्रबोधन केले असेल तर ते संयुक्तित्व झाले असते. हे सर्व करण्याबुद्धी, शैक्षणिक क्षेत्रात मराठी भाषा अनिवार्य केलेली आहेच, तिची अंमलबजावणी बरोबर आहेच का, यावर लक्ष ठेवले तरी पुरे आहे !

■ **अरविंद जंकर कर्तविकर**, तळगावा दमांडे

धार्मिक प्रबोधन असे नृत्य ?

नृत्यवाद्यां पार पडलेल्या वतीस शिराळ्या येथील नागपंचमी उत्सवाच्या वेळी आणि राज्यातील कावड वादयंत्राच्या एक समान वायू प्रकपनेन जाणवली. ती म्हणजे महिला नर्तिकांचे उत्तान, अर्धविक्षेपे नृत्य. शिराळ्यातील नागपंचमीतून मिरवणुकांमधील अश्लील नृत्यावर समाज मायमा मधुमधुनी ठीका झाली. खरे तर नागपंचमी आणि कावड यांचे हे दोही श्रद्धा, भक्ती आणि धार्मिक परंपरेची जोडलेले उत्सव. मग अशा उत्सवांमध्ये अर्धविक्षेपे नृत्य आणि उलट मनीसजालाला स्थाय कर सेमिळ लागेल ? असाच काहीसा प्रकार हल्ली दहीश्री उत्सवाच्या आठोराव्याती काही दिकाणी दिवू लागला आहे. नृत्य, संगीत आणि लोककला यांना उत्सवात स्थान असेल पण नाही. मात्र लोककला आणि अश्लील अर्धविक्षेपे यातील सीमारेषेचे भान आयोजकांनी ठेवणे गरजेचे आहे. लावणी, तमाशा किंवा अन्य लोकलोकतांच्या नावाखाली केवळ प्रेक्षकांचे मनोरंजन करणे यातून त्यांचे विकृत सादरीकरण होऊ नये. त्यामुळे आयोजक, धार्मिक शासनास आणि समाजाचे वैयक्तिक आत्मपरीक्षण करून अशा प्रवृत्तीत आळ घालायला हवे.

■ **दीपक काशिनाथ मुंडे**, वळी

सर्व सार्वजनिक कार्यक्रमांत ‘वंदे मातरम’ या गायन अनिवार्य आहे का ?

‘वंदे मातरम’ पंथीची स्वतंत्र काव्यता नाही. संदर्भेच्या पावसाळी अधिवेशनात राष्ट्रीय समनाचा अपमान प्रतिबंधक (सुधारणा) कायदा, २०१६ मंजूर करण्यात आला. त्यानुसार, राष्ट्रीय समनाचा अपमान प्रतिबंधक कायदा, १९७१च्या कलम ३ मध्ये ‘‘वंदे मातरम’’चा समावेष करण्यात आला. यातून ‘‘वंदे मातरम’’ या राष्ट्रीय गीतालाही ‘जन गण मन’ या राष्ट्रीयगीतसम समान देण्याची तरतूद करण्यात आली. ‘‘वंदे मातरम’’ गायणात हेतुपुरस्सर व्यत्यय आणणे, अडथळा निर्माण करणे किंवा प्रतिबंध करणे हा दहशतवाज गुन्हा आहे. हा गुन्हा करणाऱ्यांना तीन वर्षांपर्यंत तुरुंगवास, दंड किंवा दोन्ही शिक्का ठीक शकतात.

गृह मंत्रालयाच्या मार्गदर्शक सूचना काय सांगतात ? राष्ट्रीय समनाचा अपमान प्रतिबंधक (सुधारणा) कायदा मंजूर होण्यापूर्वी, केंद्रीय गृह मंत्रालयाचे फेब्रुवारी महिन्यात ‘‘वंदे मातरम’’विषयी स्वतंत्रपणे मार्गदर्शक सूचना जारी करून हे राष्ट्रीय गीत कसे सादर करावे याचे निर्णय स्पष्ट केले. त्यानुसार, जेव्हा एखाद्या कार्यक्रमाला राष्ट्रीय गीत ‘‘वंदे मातरम’’ आणि राष्ट्रातीत ‘जन गण मन’ दोन्ही सादर केले जाईल, तेव्हा ‘‘वंदे मातरम’’ हे राष्ट्रीयगीताच्या आधी वाजवले किंवा गायले पाहिजे. याचे अधिकृत सादरीकरण अंदाजे तीन मिनिटे आणि १० सेकंदांनी असेल. संकेंद्रित वटजोनी यांच्या मूळ गीताची सर्व सहा कडवी गाणे किंवा वाजणे अनिवार्य आहे. सार्वजनिक किंवा शासकीय कार्यक्रमांमध्ये अधिकृत

सादरीकरणाप्रमाणे गीत गायले किंवा वाजवले जात असताना उपस्थितांनी सावधान स्थितीत उभे राहावे. मात्र, हे गाणे चित्रपट किंवा माहितीपोटाचा भाग असेल तर उभे राहणे आवश्यक नाही.

‘‘वंदे मातरम’’ अनिवार्य कधी ? मार्गदर्शक सूचनांनुसार ‘‘वंदे मातरम’’चे गायन किंवा वाजवणे अनिवार्य कधी असेल याचे निष्पत्ती आणून देण्यात आहेत. नागरी समान प्रदान सोमवारच्या देवाळी, औपचारिक शासकीय कार्यक्रमांना आणि सरकारकडून आयोजित अन्य कार्यक्रमांना राष्ट्रातीतच आयमन झाल्यावरून लगेचच आणि राष्ट्रातीत जाण्यापूर्वी; दरदरून आणि आकाशवाणीवर राष्ट्रातीतच्या भाषणाच्या अगदी आधी आणि नंतर लगेचच; राज्य आणि केंद्रशासित प्रदेशात आयोजित केलेल्या औपचारिक शासकीय कार्यक्रमांना आणि सरकारकडून आयोजित अन्य कार्यक्रमांना राज्यपालांचे, नायब राज्यपालांचे आयमन झाल्यावरून लगेचच आणि ते जाण्यापूर्वी; संसलपक्षांचे राष्ट्राध्यक्ष जाऊन असताना; अशा सर्व प्रसंगी. ‘‘वंदे मातरम’’चे गायन अनिवार्य आहे, तसेच केंद्र सरकारने विदेश आदिष्ट कालव्यवतंर अन्य कोणत्याही प्रसंगी ‘‘वंदे मातरम’’ अनिवार्य आहे.

साहित्यिक गायनासंबंधी काय नियम आहेत ? राष्ट्राध्यक्ष फडकनताना, तसेच सांस्कृतिक कार्यक्रमांमध्ये किंवा संसलव्यवतिरिक्त नवे आयुक्तिक समारंभांमध्ये ‘‘वंदे मातरम’’ गायले जावे. अशा प्रसंगी ताल आणि गाण्याचा तालवेळ राखण्याच्या सूचना करितात

विशेष विश्लेषण

निमा पाटील
nima.patil@expressindia.com

स्वातंत्र्यदिनी कॉंग्रेस मुख्यालयात ‘वंदे मातरम’ गायण्याचा गोंधळ, त्यानंतर पक्षाच्या गोव्यातील कार्यक्रमांत गोंधळी गेली दोन कडवी आणि त्यावरून भाजपने कॉंग्रेसवर केलेले शरसंधान, कॉंग्रेस कार्यक्रमांच्या बैठकीत घेण्यात आलेला निर्णय यापेक्षा राष्ट्रीय गीताच्या अनिवार्यतेसंबंधी नवकी निमण काय आहे, यासंबंधी गोंधळ वाढला आहे.

© 2022 The Economist Newspaper Limited. All rights reserved

चीनी की कीमत

चीनी की कीमतों को नियंत्रित रखने के लिए भारत को करीब एक दशक बाद शुल्क मुक्त आयात का सहारा लेना पड़ा है और यह सोचने वाली बात है। भारत में त्योहारी सीजन आने वाला है। ऐसे में, चीनी की घरेलू कीमतों को आम लोगों की पहुंच में रखना जरूरी है। पिछले महीने चीनी 45 रुपये प्रति किलोग्राम बिक रही थी और अब इसकी कीमत 65 रुपये तक पहुंच गई है। कहीं-कहीं तो यह 69 रुपये प्रति किलोग्राम भी बिक रही है। अब उचित ही 31 अक्टूबर तक 10 लाख टन तक कच्चे चीनी के शुल्क-मुक्त आयात को मंजूरी दी गई है। चीनी का देश में आभाव नहीं है, पर उसकी कीमतों में इजाफे से चिंता बढ़ रही है। एहतियातान हर मुमकिन उपाय सरकार को समय रहते करने चाहिए। सरकार ने बाजार में उपलब्धता में सुधार के लिए उसकी भंडारण सीमा को भी सख्त किया है। चीनी की अधिक खपत करने वाले देशों को भी निर्यात दिए गए हैं। बिहार सहित अनेक राज्यों में सरकारें अपने स्तर पर इसकी कालाबाजारी व जमाखोरी रोकने में लग गई हैं। सजग रहना होगा, देश में कई बार अफवाहों की वजह से भी कीमतों या महंगाई बढ़ी है।

वैसे, स्थिति बहुत चिंताजनक नहीं है, क्योंकि शुल्क मुक्त आयात के फायदे के बावजूद चीनी के निर्यात को पूरी तरह से रोकने की नीयत नहीं आई है। चीनी निर्यात के जो अनुबंध पहले से हैं, उनको पालना नहीं और अमेरिका, यूरोप के लिए निर्यात का क्रम बना रहेगा। इसके अलावा, चीनी का नया सीजन शुरू होने वाला है, तो कीमतों में कमी आयेगी। हालांकि, इस विषय को विस्तार से देखना चाहिए कि आखिर चीनी को कीमतों में तेजी के पीछे क्या कारण है? क्या गन्ने की पैदावार के एक बड़े हिस्से को चीनी मिलों में भेजने के बजाय इथेनॉल मिलों में भेजा जा रहा है? क्या गन्ने में पैदावार में कमी आई है? क्या देश की जरूरत के हिसाब से गन्ना उत्पादन का क्षेत्र बढ़ा नहीं रहा है? इथेनॉल की बढ़ती जरूरत को पूरा करने के लिए क्या गन्ना उत्पादन बढ़ाने की कोई योजना तैयार की गई है?

संकट बहुत बड़ा नहीं है और राज्य सरकारें कालाबाजारी व जमाखोरी रोकने में लग गई हैं। सजग रहना होगा, देश में कई बार अफवाहों से भी कीमतें या महंगाई बढ़ी है।

है? ये ऐसे महत्वपूर्ण सवाल हैं, जिनके जवाब तलाशने के लिए कृषि मंत्रालय के साथ ही पेट्रोलियम मंत्रालय को भी कदम उठाना पड़ेगा। जो कंपनियां इथेनॉल उत्पादन में लगी हैं, उन्हें अनाई स्तर पर गन्ना उत्पादन को बढ़ावा देने के लिए काम करना चाहिए। गन्ने की विविध मांग बढ़ रही है, तो गन्ना किसानों को भी ज्यादा लाभ मिलने चाहिए। निरसिंह, चीनी की उपलब्धता और कीमत संभालने का काम सरकार आसानी से कर सकती है। भूताना नहीं चाहिए कि समय के साथ देश में खाद्यान्न उत्पादन लगातार बढ़ रहा है। ज्यादातर बुनियादी खाद्य पदार्थों के मामले में हम आत्मनिर्भर हो चुके हैं। गेहूँ, चावल, समीन, फल, दूध में भारत आगे निकल चुका है, पर चिंता दलहन और तेलहन को लेकर है। देश में दाल की कमी 20 प्रतिशत तक रह गई है, इतनी ही प्रतिशत दाल के आयात की जरूरत पड़ रही है। बीते साल दाल आयात में 12 प्रतिशत कमी आई है। जहां, देश में बढ़ती संपन्नता के साथ दालों की मांग तेजी से बढ़ी है, वहीं, दाल का आयात 60 लाख टन तक सिमट आया है। दूसरी बड़ी चिंता, खाद्य तेल को लेकर है, जिसमें हम करीब 50 प्रतिशत ही आत्मनिर्भर हो पाए हैं। तेल की खपत तेजी से बढ़ रही है। बीते दिनों प्रधानमंत्री नरेंद्र मोदी ने भी भोजन व खाद्य के घम तेज इस्तेमाल की संकेत देकर दिया था। अपने 140 करोड़ लोगों के देश में किसी भी संकट से निपटने के लिए बहुत संभव के लिए ही नहीं, मितव्ययिता का सहारा लिया जा सके, तो इससे बेहतर कुछ नहीं।

हिन्दुस्तान 15 साल पहले 22 अगस्त, 1951

उत्तर प्रदेशीयसिंहवलोकन

उत्तर प्रदेश को मौजूदा विधानसभा के अंतिम अधिवेशन प्रारंभ हो गये हैं। विधानसभा में किस दल का भारी दम है, किन्तु आन्तरिक रूप से कारण दल की शक्ति का ब्यवहार हाथ हो रहा है। किस दल के हाथ के इलेक्टो के कारण उन संसदीय पदों को, जो एक विधानमंडल पट्टी के रूप में परिवर्तित हो रहे हैं, कुछ और समर्थन मिल गये हैं। विधानसभा में उसकी संख्या 25 तक सीमित थी, किन्तु काल के अंतर के साथ और उसमें शामिल हो गये हैं तथा वह दो-चार संसदों और पाने की आस का चरम है। मुस्लिम लीग और जमींदार पट्टियों के सदस्यों की गणना भी सरकार के विरोधियों में है। किन्तु अब भी उत्तर प्रदेश की विधानसभा में कांग्रेस एक बड़ा महत्वपूर्ण दल है कि वह आराम से अपने सोच हुए कार्यक्रम पर अग्रसर हो सके।

उत्तर प्रदेश के राज्यपाल श्री मोदी ने अपने भाषण में भारत और पाकिस्तान के मौजूदा तनाव का निम्न करते हुए भारत सरकार की शांति की नीति का समर्थन किया है। पाकिस्तान में भारत के विरुद्ध वैधानिक प्रचार किया जा रहा है और वह जिस नीति का अनुसरण कर रहा है, उसको दबाते हुए भारत के लिए यह आवश्यक हो गया था कि वह अपनी सोमाओं की रक्षा का उचित प्रतिकार करे। श्री मोदी ने बताया कि भारतीय सरकार, जिसमें कांग्रेस का राज्य भी शामिल है, की रक्षा के लिए हर प्रकार की संघर्ष कावां की जा चुकी है। किन्तु उन्होंने इस संघर्ष में एक अलग आवश्यकता की और लोगों का ध्यान आकर्षित किया है। वह यह कि भारतीय संसद के समय देश का चीनी मोर्चा भी काफी मजबूत होना चाहिए। देश के भीतर व्यवस्था और शांति हर हाल में बनाए रखनी चाहिए। उत्तर प्रदेश के राज्यपाल को करना है कि अन्यत्र कुछ भी होता रहे, किन्तु उत्तर प्रदेश के अन्तर्गत का अन्तर्गत मानसिक संतुलन नहीं खोना चाहिए। सबसे साथ साथ-साथ संसद से बचने की उन्नी भावना भी खोना चाहिए। उत्तर प्रदेश की सरकार के लिए आन्तरिक शांति और व्यवस्था की समस्या विषय रूप से पेशाव रही है। उत्तर प्रदेश में काफी संख्या में मुसलमान ससे हुए हैं और पाकिस्तान की उत्तेजक कार्रवाइयों के फलस्वरूप अशांति फैलने की सहज आशंका हो सकती है।

बांग्लादेश का ताजा रुख विरोधमासी

भारत और बांग्लादेश के संबंधों में तीस्ता नदी का विवाद लक्ष्मी पुनर्मा है, लेकिन हाक का ताजा रुख इस्लाम विचारधारा माना जा रहा है, क्योंकि उत्तम मान्य और कट्टर एक-दूसरे से नहीं मिली। एक और बांग्लादेश भारत को 'मित्र देश' बताते हुए संयुक्त खराब न करने की बात करता है, वहीं दूसरी ओर वह चीन के सहयोग में तीस्ता मेगा परियोजना को तेजी से आगे बढ़ा रहा है। यही विरोधमासी इस पूरे विवाद का केंद्र बन गया है। ऊपरी तौर पर देखा जाए, तो 18 अगस्त, 2026 को बांग्लादेश के जल संसाधन मंत्री शाहिदुल्लाह चौधरी पानी ने जो काल, वह कूटनीतिक रूप से एक संतुलित बयान था। उनका कहना था कि बांग्लादेश तीस्ता विवाद के कारण भारत से मैत्रीपूर्ण संबंध विभाजित नहीं चाहता। उन्होंने भारत से जल समझौते की गीध लागू करने की मांग भी दोहराई, लेकिन इसमें दबाव को

राजनीति भी साफ-साफ दिखाई दे रही थी। वह मित्रता का संदेश देने के साथ-साथ सार्वजनिक रूप से भारत पर भौतिक दबाव डालने का प्रयास भी कर रहे थे। बांग्लादेश की एक अन्य वक्ता भी तीस्ता नदी का समझाना भारत के साथ द्विपक्षीय बातों से होना चाहिए, लेकिन इसी दौरान उसकी सरकार ने तीस्ता नदी के तटों के बांग्लादेशी क्षेत्रों में 'हर बीमार पर' लागू करने की घोषणा कर दी है। प्रधानमंत्री नरेंद्र मोदी रमाने ने गुजु गुजु माह में इसे राष्ट्रीय प्राथमिकता बताया और उत्तर बांग्लादेश की जल सुरक्षा से जोड़ा। भारत इस बयान वक्ता है कि वह समझ रहा है कि इन संसदीय तीस्ता केवल नदी व्यवधान परियोजना है, तब निरसिंह विचार्य के उपस्थिति बढ़ाने का माध्यम बन सकती है, इसलिए हाक का वह रुख विरोधमासी प्रतीत होता है। भारतवर्ष है

कि तीस्ता पर स्थायी समझौता 2011 से अटका हुआ है। 1983 की अंतरिम विधानसभा में भारत की 39 प्रतिशत और बांग्लादेश की 36 प्रतिशत जल देने का प्रस्ताव था, जबकि 2011 का संसदीय पहिलवा बंगाल की आपत्तियों के कारण लागू नहीं हो पाया। फिर भी, बांग्लादेश भारत की आंतरिक संघर्ष-जटिलताओं और स्वीकार करने के बजाय बार-बार अंतरराष्ट्रीय सिद्धांतों और अंतराष्ट्रीय की बात करता है। दूसरी ओर, वह चीन की विकल्प के रूप में सामने रखकर वार्ता में अपना दबाव बढ़ाना चाहता है। वह नहीं विरोधमासी है। कूटनीति में संतुलन आवश्यक है, लेकिन जब समानांतर नीतियां अलग-अलग संकेत दे, तब निरसिंह विचार्य का संकेत पैदा हो जाता है। बांग्लादेश के साथ यही हो रहा है।

अकुरी वरमा, टिप्पणीकार

चंचल । पूर्व अध्यक्ष, वीरचय प्रभ संघ

बीते 15 अगस्त, 2026 को देश की आजादी के जलसे की लाल किले के प्राचीन से संघीयता के लिए प्रधानमंत्री नरेंद्र मोदी ने एक नया जुमला उठाया - 'दिमागी नक्सल'। उन्होंने इस जुमले को 'डी कोड' भी किया। उन्होंने बताया कि 'देश ने जंगलों में हथियार उठाने वाले नक्सलियों के खिलाफ एक बड़ी सफलता हासिल की है, लेकिन अब दिमागी नक्सलियों की मानसिकता से देश को मुक्त करने और उन्हें फतवाकर अलग-थलग करने की जरूरत है।' लाल किले से प्रधानमंत्री के राष्ट्र के नाम संदेश को भारतवासी ही नहीं, बल्कि दुनिया का एक बड़ा हिस्सा बड़े गौर से गंभीरता के साथ सुनता है। सन् 1947 से शुरू हुई यह परंपरा एक फर्न अदानीय है। सन् 1947 से शुरू हुई यह संघीय सत्ता के काम-काज से जुड़े तीनों काका एक ईमानदार लेखा-नोखा होता है। इसमें अंतर्गत की उपलब्धियां, वर्तमान में शुरू होने वाले नमूने की कार्यक्रम और भविष्य के रणनीत संकेत, तीनों काज खुलते हैं।

ऐसे मौके पर 'दिमागी नक्सल' के जुमले ने न केवल वैचारिक विरोधियों के प्रति असह्युता को दर्शाया, बल्कि देश और दुनिया के समान तंत्र को उस नाकामी को भी उधार दिया कि हम 79 साल में भी इस देश की मूल समस्या (जल, जंगल और जमीन) को हल करने में नाकामयाब रहे हैं। इससे वह संदेश भी गया कि सत्ता-प्रतिष्ठान विरोधियों की अभिव्यक्ति को भी अंकुश लगाने का इरादा रखता है, जिसके चलते नक्सल विचार पनपने से उठने लगे हैं।

अपनी वाजिब मांग को सत्ता-प्रतिष्ठान से मनवाने का लोकतांत्रिक तरीका यही है कि शांतिपूर्ण विरोध-प्रदर्शन किए जाएं या संवाद कायम करने के लिए दोनों पक्ष आमने-सामने टेबल पर बैठें। एक-दूसरे को शकवाचों की ध्वनि से सुनें और व्यावहारिक हल निकालें। ऐसा न होने पर ही शांतिपूर्ण वर्य का आखिरी रास्ता हिंसा को इतर पर चलने का तक देता है। क्या आज वह स्थिति है? ऐसा तो नहीं लगता, फिर अपने को सजग और जागरूक घोषित करने के फेर में असन्न हिंसा की बात करने की क्या आवश्यकता हो सकती है? गौर कीजिए, दिमागी नक्सल को देश की मुख्यधारा में लाने के बजाय उनकी पैदावार को उल्टे उल्टे अलग-थलग करने की बात की गई है।

नक्सलवाद को समझने के लिए हमें इतिहास के उन पक्षों को फिर से पलटना पड़ेगा, जिनमें नरेंद्र मोदी के वह कैसे शुरू हुआ था और क्यों समाप्त हो गया? पिछले सदी के सप्ताह का दशक युवा उत्पन्न का कहना है। हिंदी पट्टी अपनी भाषा 'हिंदी' के सवाल पर सड़कों पर आ जाती है। दरअसल, भाषा आंदोलन मैकाले की उस शिक्षा-नीति का विरोध था, जो भारत में नमूने की हों के बजाय सत्ता-प्रतिष्ठान की एकदम मजबूत बनने रखने के लिए काल-विस्तृत पीढ़ी गढ़ रही थी और अंग्रेजी भाषा एक भाषा न होकर रूआब की भाषा बनकर देश की अलग भाषाओं के साथ सदा का व्यवहार कर रही थी। नारा गुंजता है - 'गोपी, लोहिया की अभिप्राय। चलो देश में देशी भाषा।'

दक्षिण भारत हिंदी भाषा लाने जलने के विरोध में मुखर हो उठता है, जो कि दक्षिण का वह विरोध जानकारी के आभाव के कारण उभरा। उत्तर भारत का भाषा आंदोलन देश की किसी भाषा को दबाकर उस पर चलने का नहीं था, बल्कि हिं-भाषा का फार्मूला समान रखना था। इसी काल खंड में पश्चिम बंगाल के एक जिले दार्जिलिंग के दक्षिणी हिस्से में, जिसे नक्सलवादी कहते हैं, जमीन बंदकों के सवाल पर शिक्षा होती है। वह वाक्या है 1967 का यह संसद विद्रोह गरीबी-मुक्तता के लिए नहीं, रूर-बराबरी के खिलाफ था। मुस्लिम संसद के सदस्यों के पास संघ की बहाली, सारी समस्याएं दलाल हो रही हों। (ये लेखक के अपने विचार हैं)

मर्यादा का कर्मणा दया दैवीयगुण

गीता सप्रत रूप से यह कहती है कि शत्रु से लड़ने की अपनी अनिच्छा द्वारा अर्जुन कायरातापूर्ण कर्म-व्यापन से तब तक च्युत हो गया, क्योंकि वह दया से आक्रांत हो गया था। दया वह दैवी कर्मगोरी नहीं है? क्या दया एक दैवी भावना नहीं है, जिसे (कृपा की) कटी परसने के साथ इस प्रकार हतोत्साहित नहीं करना चाहिए था?

क्या हम युद्ध और वीरचर्यापूर्ण कर्म के धार्मिक सिद्धांत के समूह हैं, जो दया को कर्मगोरी बनाते हैं और नवीं के नयक जैरा सोचता है, जिसने ईश्वर को इस्लाम प्रभावित दिया कि उसने उसे एक कटोर हथ दिया? किंतु गीता की शिक्षा तो एक भारतीय धार्मिक सिद्धांत से निकली है और भारतीय मूलक के

अनुलम नदी तीस्ता नदी

अनुलम नदी तीस्ता नदी

भारत और बांग्लादेश के संबंधों में तीस्ता नदी का पानी लंबे समय से एक ऐसा प्रश्न बना हुआ है, जिसका समाधान दोनों देशों की सच्ची के बावजूद नहीं निकल पाया है। कई और की कूटनीतिक कोशिशों और अंतर्निष्ठ व्यवस्थाओं के बावजूद तीस्ता नदी के पानी को स्थायी रूप से बांग्लादेश में लाना नहीं हो पाया है, लेकिन अब इस पुराने विवाद में एक नया मोड़ ले लिया है। बांग्लादेश जहां एक बार फिर भारत के साथ बातचीत के माध्यम से समाधान चाहता है, वहीं चीन की भागीदारी वाली प्रस्तावित तीस्ता नदी स्वीकार करने वाली परियोजना ने इस मुद्दे को केवल जल बंदकों का विषय नहीं रहने दिया है। बांग्लादेश के लिए तीस्ता केवल नदी के पानी की मात्रा का ब्याज नहीं है। उत्तरी बांग्लादेश के कई जिले हर साल बाढ़, नदी कटाव और सूखे मौसम में पानी की कमी से प्रभावित होते हैं। इसीलिए हाक का नया

आम बिरला । लोकसभा अड्डा

हमें ऐसा समाज बनावना है, जिसमें देश की बेटीयां सुरक्षित रहें, आत्मविश्वास के साथ आगे बढ़ें और हर क्षेत्र में नेतृत्व करें। हर बेटी को शिक्षा, सुरक्षित वातावरण और आगे बढ़ने के समान अवसर मिलें, वहीं विकसित भारत का संकल्प है।

नवीं के व्यापक प्रबंधन, रत संस्था, बाढ़ निरोधन, कटाव रोके और सूखे मौसम में पानी उपलब्ध कराने की योजना पर जो दे रहा है। प्रस्तावित तीस्ता नदी व्यापक प्रबंधन पर बहाली परियोजनाओं की सलाह को कि हिस्सा है। बांग्लादेशी सरकार इसे उत्तरी जिलों के लालाओं लोको की अनौपचारिक और सुरक्षा से जोड़कर भी देख रही है। यही वह मित्रता है, जहां भारत के लिए एक सहाय्य प्रणाली तैय मानकर बाढ़ निरोधन, जल संस्था, रत संस्था, जलायन, सिंचाई और नदी पुनर्निर्माण के आधार पर योजना बनाई जाए। तो दोनों देशों की हिंसा का बहतर संकलन सूरत है। निरसिंह, तीस्ता नदी का सबसे महत्वपूर्ण पहलू चीन की भूमिका है,

अनुलम नदी तीस्ता नदी

अनुलम नदी तीस्ता नदी

लोकन इसका अर्थ यह नहीं कि बांग्लादेश के विकास के हर चीन सहयोग पर सही कानूनी आधार है। बांग्लादेशी सरकार को बांग्लादेशी विकास प्रक्रिया तब तक करने के बजाय विदेश टाउन जल अंकित, नदी के प्रभाव और नदी के अग्रसर लचीली रक्षा साझेदारी पर ध्यान देना चाहिए। जल आने वाले देशों की जल सुरक्षा का समझौता होना चाहिए। तीस्ता की धारा को बांधा जा सकता है, लेकिन उससे जुड़े हिंदी को अलग नहीं किया जा सकता। इसलिए समाधान ऐसा होना चाहिए, जिसमें भारत की जल सुरक्षा, पश्चिम भारत की जरूरतें और बांग्लादेश की जीविकपैदाशी भी संतुलित रहें। यही तीस्ता विवाद का सही समाधान है।

अनुलम नदी तीस्ता नदी

अनुलम नदी तीस्ता नदी

दोनों रास्ते को खोला। धीरे-धीरे नक्सलवाद का हिंसक आंदोलन कायम में आया, जो कि हिंसा से नमो पक्षों को प्रभावित करता था। आज जलने-जलने युवाओं के आंदोलनों और एक समुची पीढ़ी को बदनाम करने के लिए सत्ता ने उन्हें 'दिमागी नक्सल' करार दिया जा रहा है। मौजूदा राजनीति और सरकार के कार्यवाली में निरर्थक हो जाने-आंदोलन हुए, उनमें शुरू से ही संसद के विधायक वैधान्यता अपनाया जा रहा है। यस उत्पन्न एक मानवगत कर दिया गया। इतना ही नहीं, अंधविश्वासियों को पस्त करने के लिए पाना, जेल, और पुलिस बल की बर्बरता का सहारा लिया है। हमारे जैसे अनेक लोग आज भी आपको मिल जाएंगे, जो आजादी के बाद हुए छात्र युवाजन आंदोलन के न केवल सदस्य हैं, बल्कि वैधानिक सखिज भागीदार रहे हैं। कई आंदोलनों में लाठीचार्ज, जेल भी गए, लेकिन लड़ने का जवाब बरकरार था। सत्ता थक से जो सजा मिलती, उसमें गहरी घातपट्टी की जुद्ध रहती थी। हम की शैश्वेदी, पकिस्तानी या दिमागी नक्सल नहीं कर रहे। जेल जाम तो सत्तारक्त खुद और बदलत बाहर निकालना, सत्ता के विरोध को न कोरे रास्ता निकालती थी। सत्तारक्त, न केवल के जन-व्यव के चरते सत्तारक्त में सत्ता संघीयता आया। असम आंदोलन जो या नमो का उदाहरण था छात्र संघ को बहाली, सारी समस्याएं दलाल हो रही हों। (ये लेखक के अपने विचार हैं)

यदि वह मानसिकता, विचार और लोकतांत्रिक व्यवस्था को कमजोर करने वाली सोच अन्य रूप में जीवित रहती है, तो उसके प्रति समाज को सजग रहना होगा। आज हमें कुछ बड़े पीछे जाकर बचना चाहिए। कभी देश के अनेक जिले नक्सल हिंसा की चोट में थे। जंगलों में सरकार की पहुंच सीमित थी, सड़कें और संचार व्यवस्था कमजोर थी और अनेक आदिवासी क्षेत्रों में विकास की गति बेहद धीमी थी। अंदर सरकार के अनुप्रा, जुलाई-अगस्त 2026 तक भारत वामपंथी उदात्त व लंगम पुरी तरह मुक्त हो चुका है और अब कोई जिला अधिकाधिक रूप से वामपंथी उदात्त से प्रभावित नहीं है। सरकार इस उपलब्धि को सुरक्षा अभियानों के साथ-साथ सड़क, मोबाइल कनेक्टिविटी, बुनियादी ढांचे, आदिवासी कल्याण, पुनर्वास और सुरक्षा के संतुलन रणनीति का परिणाम बताती है। यह उपलब्धि केवल सरकार की आंकड़ा नहीं है। इसका सबसे बड़ा अर्थ उस लोगों के लिए है, जिन्होंने संकट के भय में जीवित बिताया। जहां की कमी नक्सलियों के फलन चलते थे, वहां आज स्वतंत्रता दिवस पर तिर्था पहचाना जा रहा है। बस्तर से आइं तब तक इस परिवर्तन की प्रक्रिया है। फिर 'दिमागी नक्सल' की बात क्यों?

यही प्रधानमंत्री के संघीयता को समझने की जरूरत है। दरअसल, नक्सलवाद का एक चेहरा हथियार लेकर जंगल में लड़ने वाला व्यक्ति है। दूसरा प्रश्न यह है कि क्या

प्रधानमंत्री नरेंद्र मोदी ने स्वतंत्रता दिवस के अपने भाषण में 'दिमागी नक्सल' का जो शब्द इस्तेमाल किया, उसने देश में एक बड़ी बहस छेड़ दी है। भारत में नक्सलवाद केवल कानून-व्यवस्था की समस्या नहीं रहा है। वह लंगम छह दशकों तक आंतरिक सुरक्षा, लोकतांत्रिक व्यवस्था और विकास के आगे एक गंभीर चुनौती बना रहा। जंगलों और दुर्गम क्षेत्रों में बंदूक उठाए नक्सलियों ने हजारों निर्दोष नागरिकों, जन-प्रतिनिधियों और सुरक्षाकर्मी की जान ली, इसलिए जब प्रधानमंत्री ने लाल किले से 'दिमागी नक्सल' जैसे शब्द का इस्तेमाल किया, तो इसे केवल एक राजनीतिक जुमला मानकर खाली कर देना शायद उभ बड़े संदेश को न समझना होगा, जो इसके पीछे है। प्रधानमंत्री का मूल संदेश यह था कि बंदूकधारी नक्सलवाद के विरुद्ध हमने नैतिक सफलता हासिल की है, लेकिन किसी हिंसक विचारधारा का अंत केवल संभव हथियारवाद काडर के समाप्त होने से नहीं होता है।

फिर कुछ लोग खुद को 'दिमागी नक्सल' क्यों बता रहे हैं? निरसिंह, राजनीतिक जंग्य का काम लोकतंत्र में अग्रार्य नहीं है, लेकिन प्रश्न यह कि क्या नक्सलवाद जैसे हिंसक आंदोलन को शब्दवली को मजबूत में बदल देना क्या उचित है? क्या हम उन परिवर्तनों को भूल सकते हैं, जिन्होंने नक्सली हिंसा में अपने बड़े, पिता, पति या भाई खोए? क्या हम उन सुरक्षाकर्मियों के बलिदान को भूल सकते हैं, जिन्होंने देश को एकता और अखंडता के लिए जंगलों में अपनी जान दी? क्या नक्सलियों के बलिदान से देश को मुक्तमान नहीं हुआ? नक्सलवाद के कारण लंबे समय तक विकास प्रभावित हुआ। जनताधिकार की रक्षा और राजनीतिक कार्यकारी पर हमले केवल व्यक्तिगत पर हमले नहीं थे, ये लोकतांत्रिक विचारधारा पर हमला थे। इसलिए नक्सलवाद को केवल 'गरीबी और गांवियारियों के अधिकारों की लड़ाई' कह देना हिंसक इतिहास को अधूरा प्रस्तुत कर रहा होगा।

क्या बुद्धिजीवीयों के बीच नक्सली विचारों का समर्थन बढ़ बात है? नहीं। यह बहस उभ नहीं है। भारत में लंबे समय से यह चर्चा होती रही है कि कुछ बुद्धिजीवी, लेखक, शिक्षाविद या सामाजिक कार्यकर्ता प्रत्यक्ष या अप्रत्यक्ष रूप से माओवादी विचारधारा के प्रति सहानुभूति रखते रहे हैं। इसी पृष्ठभूमि में 'अंदन नक्सल' जैसे नमूने के अंधविश्वास विचारों का हिस्सा रहे, पर यहाँ भी अंतर्गत का जल सक्त है। सरकारी नीतियों की अलोचना करने वाला बौद्धिक होना अयोग्य है, किसी हिंसक संघटन की विचारधारा का समर्थन करने वाला व्यक्ति अयोग्य। किसी व्यक्ति को हिंसक इसलिए नहीं 'नक्सल' नहीं कहा जा सकता कि वह सरकार की अलोचना करता है, मानववादी के बात करता है या आदिवासी क्षेत्रों के अधिकारों की आवाज उठाता है। लोकतंत्र में उन सभी मुद्दों पर खुली बहस होनी चाहिए, परंतु यदि कोई व्यक्ति लोकतांत्रिक व्यवस्था को नष्ट करने वाली हिंसक विचारधारा को वैचारिक रूप से उचित उद्घाटन है, हिंसा को रणनीतिक बनाते है या लोकतांत्रिक संस्थाओं के स्थान पर हिंसक क्रांति को समाधान बताता है, तो समाज को उस विचारधारा पर सख्त उदात्त का पूरा अधिकार है।

असली नक्सल नहीं है। नक्सलवाद के खिलाफ अंतिम विजय केवल जंगलों में सुरक्षा अभियान से नहीं होगा। वह विजय तब पूरी होगी, जब नक्सल प्रभावित क्षेत्रों का क्या शिक्षा पाएगा, युवा रोजगार पाएगा, आदिवासी समस्या के साथ आगे बढ़ेगा और लोकतंत्र पर उसका विचार्य मजबूत होगा। 'दिमागी नक्सल' को बहस भी इसी व्यापक संदर्भ में मैत्री होनी चाहिए। (ये लेखक के अपने विचार हैं)

अनुलम नदी तीस्ता नदी

अनुलम नदी तीस्ता नदी

अनुलम नदी तीस्ता नदी

अनुलम नदी तीस्ता नदी

अनुलम नदी तीस्ता नदी

Lifetime Free Newspapers Access

Editorials PDF

- English Editorials PDF with International Newspapers Editorials [35-40 pages]
- Hindi Editorials PDF
- Daily Vocabulary PDF

Magazine Channel

National & International
[General & Exam related]

International Newspapers

Newspapers around world.
Asian, European & American

Hindi Newspapers

- 1) दैनिक जागरण
- 2) जनसत्ता
- 3) हरिभूमि
- 4) हिंदुस्तान

Indian Newspapers Channel

1. The Indian Express

2. The Hindu

3. Business Line

4. Financial Express

5. Times of India

6. Hindustan Times

7. Economic Times

8. Live Mint

9. Business Standard

